

KRISTÓF ILONA: Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526). Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2014. (Thesaurus Historiae Ecclesiae in Universitate Quinque-ecclesiensi, 4.) 320 old.

A Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpont sorozatának negyedik kötete, Kristóf Ilona monográfiája a szerző 2009-ben a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája keretében, Solymosi László vezetésével summa cum laude minősítéssel megvédett doktori értekezésének bővített és átdolgozott változata.² A Fedeles Tamás vezette, 2011. március 1-től működő Kutatóközpont működését elsősorban a katolikus egyház történetével foglalkozó PTE-s egyetemi oktatók, valamint külsős tagok, vagyis más egyetemek, intézmények kutatói látják el. A Kutatóközpont főbb kutatási irányai: ókeresztény egyháztörténet, egyházi archontológia, prozopográfia, az egyházi elitek vizsgálata, monaszteriológia, plébániatörténet, egyházi topográfia, laikus vallásosság, forráskiadás, vatikáni kutatások.³

Várad, Szent László városa a középkori Magyar Királyság fontos kultuszközpontja, az egyik leggazdagabb püspöki székhely volt. A váradi kanonoki testület részletes bemutatása a Mohács előtti időszakban illeszkedik az egyházi középrétegre fókuszáló, az elmúlt évtizedekben új lendületet kapó kutatások sorába. A későközépkori egyházi középréteg első komplex, prozopográfiai alapokon nyugvó vizsgálatát Köblös József végezte el 1994-ben, a budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalanokat áttekintve.⁴ Fedeles Tamás 2005-ben pécsi székeskáptalanra vonatkozó, hasonló módszertanú munkája tágabb teret biztosított az összehasonlításnak, a tendenciák, az általános jelenségek és a helyi jellegzetességek bemutatásának.⁵

Kristóf Ilona (1975) történész, az egri Eszterházy Károly Főiskola Ókor és Középkori Történeti Tanszékének oktatója immár egy évtizede. A váradi káptalan történetével még egyetemi tanulmányai során kezdett el foglal-

² A sorozatot Fedeles Tamás és Gózszy Zoltán szerkesztette, 2015-től Fedeles Tamás és Kiss Gergely. A szerkesztőbizottság tagjai: Fedeles Tamás, Kiss Gergely, Koszta László (†), Sarbak Gábor, Török József, Tusor Péter.

³ A sorozat eddig megjelent kötetei a most ismertetett kivül: NAGY LEVENTE: Pannóniai városok, mártírok, ereklyék. Négy szenvedéstörténet helyszínei nyomában. Pécs, 2012. (THEQ 1.); KOSZTA LÁSZLÓ: A kalocsei érseki tartomány kialakulása. Pécs, 2013. (THEQ 2.); KISS GERGELY: Királyi egyházak a középkori Magyarországon. Pécs, 2013. (THEQ 3.); BARABÁS GÁBOR: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét. Pécs, 2015. (THEQ 5.); CEVINS, MARIE-MADELEINE DE: Koldulórendi konfraternitások a középkori Magyarországon. (1270 k. – 1530 k.) Pécs, 2015. (THEQ 6.)

⁴ KÖBLÖS JÓZSEF: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 12.)

⁵ FEDELES TAMÁS: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban. (1354–1526) Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből, 17.) A külföldi kutatások számára összehasonlítási alapot nyújt a kötet német nyelvű változata: Die personelle Zusammensetzung des Domkapitels zu Fünfkirchen im Spätmittelalter. (1354–1526) Regensburg 2012. (Studia Hungarica, Bd. 51.)

kozni. Szakterülete a Hunyadi- és Jagelló-kor társadalom-, egyház- és művelődéstörténete. Ennek kapcsán kutatott, és végzett hungarika feltárást több alkalommal Rómában, a Vatikáni Levéltárban és Könyvtárban. Hazai (PTE Egyháztörténeti Kutatóközpont) és nemzetközi kutatócsoportok (a francia CNRS Group de Recherche Európén vezetése alatt álló nemzetközi egyháztörténeti kutatócsoport) tagja, több publikációja jelent meg magyar és idegen nyelven.

A szerző a kutatás kezdő időpontját 1440-ben jelölte meg, mert az 1440-es évek elején a káptalan összes méltóságviselője kicserélődött, Zrednai (Vitéz) János váradi prépostsága is erre az időszakra datálható. Záró időpontnak az 1526. esztendő (és nem a káptalan szekularizációját jelentő 1567-et) választotta, nemcsak azért, mert a köztörténet szerint a magyar középkor ekkor ért véget, hanem mert az 1525–1526. évi váradi káptalani kiadványokból hiányoznak a méltóságsorok, egyéb, a testület tagjaira vonatkozó adatok, valamint az ifjú püspök, Perényi Ferenc is holtan maradt a mohácsi csatamezőn. Kristóf nem vállalkozott az 1526 után keletkezett oklevelek, iratok levéltári felkutatására, azonosítására, de ahol rekonstruálható volt az egyes kanonokok pályáíve, ott rugalmasan kezelte a kijelölt határpontokat.

Az adatgyűjtés Bunyitay Vince hatkötetes, a váradi püspökség történetét feldolgozó, 19. század végi monográfiájából indult ki,⁶ mely gazdag ugyan elsődleges forrásokban, azonban sok esetben korrekcióra, kiegészítésre szorult. A mű hiánypótló, hiszen Varga E. Árpád 1980-ban készült, a káptalan hiteleshelyi tevékenységéről publikált cikkét leszámítva,⁷ kifejezetten a váradi káptalannal foglalkozó munka nem született. A kötet alapvető forrásbázisát a Magyar Nemzeti Levéltár DL-DF gyűjteményében szereplő káptalani és kanonoki kiadványok (megközelítőleg 1500 oklevél) képezték. A szerző korabeli számadáskönyvek, adójegyzékek és a káptalani levéltár hiányában csak a kanonoki testület működését, életrendjét szabályozó 1374-ben keletkezett statútumokból próbált a kanonoki közösség mindennapjaira következtetni. A kanonokok családi és birtokviszonyainak feltérképezéséhez különböző, a váradi püspökséghez területileg is kapcsolódó megyei,⁸ illetve családi okmánytárakat⁹ és Engel Pál digitalizált adat-

⁶ BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története. I–VI. Nagyvárad–Debrecen, 1883–1935.

⁷ VARGA ÁRPÁD: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk.: Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Bukarest, 1980.

⁸ NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHÉLY DEZSŐ: Hazai Okmánytár. I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891.; FEKETE NAGY ANTAL – KENÉZ VIKTOR – SOLYOSI LÁSZLÓ – ÉRSZEGI GÉZA: Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Bp., 1979. (Publicationes Archivii Nationalis Hungarici II. Fontes 12.); A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. I–II. (1289–1556). Közzéteszi: Jakó Zsigmond. Bp., 1990.; Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban. (1300–1525) Szerk.: Érszegi Géza. Nyíregyháza, 2000.; C. TÓTH NORBERT: Szabolcs megye hatóságának oklevelei. II. (1387–1526) Bp.–Nyíregyháza, 2003.; NEUMANN TIBOR: Bereg megye hatóságának oklevelei. (1299–1526) Nyíregyháza, 2006.

⁹ A Teleki család oklevéltára. II. (1438–1526) Szerk.: Barabás Samu. Bp., 1895.; A Perényi család levéltára. (1222–1526) Szerk.: Tringli István. Bp., 2008.; VARJÚ ELE-

bázisait¹⁰ használta. Az iskolázottságuk kimutatásához a kiadott egyetemi anyakönyvek nyújtottak segítséget.¹¹ A szerző a váradi humanizmus forrásainak és a kanonokok műveltségének tanulmányozására az Ábel Jenő és V. Kovács Sándor által kiadott *opusok*at használta.¹²

Kristóf Ilona a munka első részében a káptalan vizsgálata során a Köbölös József és Fedeles Tamás által meghatározott kritériumokat és kidolgozott vizsgálati módszert igyekezte követni és a váradi káptalanra adaptálni. Az első fejezetben (15–18. p.) a választott téma rövid historiográfiai áttekintését, míg a második (19–28. p.) a káptalan középkori történetét, szerkezetét, felépítését vázolta. A harmadik tartalmi egységben (29–30. p.) a javadalmak betöltésének gyakorlatát, a negyedikben (31–59. p.) pedig a testületbe történő bejutást elemezte. Megvizsgálta a kanonokok származását (báró – 0%, köznemes – 36%, polgár – 21%, jobbágy – 9% – feltételezhetően nagyobb az arányuk, külföldi – 2%, kérdéses – 32%, emiatt óvatos következtetések vonhatóak le), majd a javadalomszerzés módjait (területi, egyházi kapcsolódás, rokon támogatás, egyházi pártfogók, udvari, királyi szolgálat). Az ötödik fejezet (60–85. p.) a káptalan tagjainak lehetőségeiről, feladatairól és a javadalmak nyújtotta előnyökről ad tájékoztatást. Kiemelt szerepet kapnak az egyetemi tanulmányok (a kanonokok 32%-a fordult meg a külföldi egyetemeken és 67%-uk szerzett fokozatot), melyek rávilágítanak arra, hogy a kanonokok már meglévő javadalmukat használták fel tanulmányaik finanszírozására, és nem külföldről visszatérve szereztek stallumot a váradi testületben.¹³ Kristóf Ilona összegezte a lelkipásztori szolgálat és a helyben tartózkodás (*residentia*) kérdéseit. Külön tárgyalta a javadalomhalmozás – *cumulatio beneficiorum* (mely 25%-os arányt jelent) és a káptalanból való továbblépés lehetőségeit (a káptalan 15 %-a lépett feljebb az egyházi ranglétrán). A hatodik egységben (86–90. p.) a

---

MÉR: Oklevéltár a Tomaj nb. Bánffy család történetéhez. I–II. Bp., 1908–1928.: A Zichy család idős ágának okmánytára. I–XII. Szerk.: Nagy Imre – Nagy Iván – Vég-hely Dezső. Bp., 1872–1932.

- ¹⁰ ENGEL PÁL: Középkori magyar genealógia. In: Középkori magyar adattár. Bp., 2001. (CD-ROM); ENGEL PÁL: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Bp., 2001. (CD-ROM)
- ¹¹ FRAKNÓI VILMOS: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XVI. században. Bp., 1874.; SCHRAUF KÁROLY: Magyarországi tanulók külföldön. II, IV. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp., 1892.; Uő: Magyarországi tanulók külföldön. III. A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke. (1493–1556) Bp., 1893.; VERESS ENDRE: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. (1221–1864) Bp., 1941.; Die Matrikel der Universität Wien. I–III. Hrsg.: Gall, Franz – Szaivert, Wilhelm. Graz–Wien–Köln. 1956–1967.; Liber promotionum facultatis artium in universitate Cracoviensi saeculi decimi quinti. Ed.: Gaşiorowski, Antonius et. al. Cracoviae, 2000.
- ¹² ÁBEL JENŐ: Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Bp., 1903.; Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század. Közread.: V. Kovács Sándor. Bp., 1971.
- ¹³ Érdemes összevetni C. Tóth Norbertnek a mályuszi „modell” cáfoló, egyetemjárásról tett megállapításaival. Ld.: C. TÓTH NORBERT: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. Rész. A kanonoki testület és az egyetemjárás. Bp., 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 7.)

székeskáptalan vizsgálatánál használt kritériumok alapján – forráshiány okán – rövid összefoglalókat készített a társaskáptalanokról (a várbeli Szűz Mária kisebb egyház, a várbeli Keresztelő Szent János egyház, a váradhegyfoki Szent István protomártír konvent). A hetedik fejezetben (91–108.) a különböző javadalomszintek által meghatározott karriertípusokat (*környékbeli kanonokok* – a helyben szolgáló, a környékről származó egyszerű kanonokok, rokoni kapcsolataiknak, ismeretségüknek köszönhetően jutottak be a káptalanba vagy a váradi káptalan, püspökség birtokai élő jobbágy családokból származtak, helyismeretük, tapasztalatuk révén a hiteleshelyi munka egy részét ők végezték, csak kis részük preferálta az egyetemi tanulmányokat, javadalomhalmozásuk anyagi gyarapodásukat szolgálta, plébániát, társaskáptalani kanonikátust bírtak még, a méltóságviselői javadalmak voltak elérhetőek csak számukra, az esperesek többsége e csoportból került ki; a „láthatatlan kanonokok” – az ország távolabbi részeiből érkeztek, egyházi, rokoni pártfogók támogatásával jutottak javadalomhoz, nevüket onnan kapták, hogy a káptalani kiadványokban nagyon ritkán, illetve soha nem szerepeltek, mivel nem tartózkodtak Váradon, ők tették ki az egyetemet járt kanonokok nagy részét, a káptalani stallum jövedelmekiegészítésüket szolgálta és jobbára tanulmányaikra fordították azt, a közel azonos értékű javadalmak halmozása jellemezte őket, elérhetőek voltak számukra a püspöki székek is, ők honosították meg a humanizmust a káptalanban; *lectorok, cantorok, custosok, prépostok*) mutat be konkrét, egyéni életpályákkal illusztrálva.

A szerző a munka második részében a humanizmus váradi megjelenését vizsgálta. Fontos szerepet kap Zrednai Vitéz János püspök. A személye, politikai pályafutása, mecénási tevékenysége, humanista udvara körüli kérdésekben újszerűségként az irodalomtörténeti kutatások okleveles adataival történő összevetését olvashatjuk. A nyolcadik fejezetben (111–134. p.) Kristóf Ilona a Vitéz-féle kör létezésének, kronológiájának problematikáját és Szánoki Gergely pályafutását analizálta. Az 1460–70-es években átalakuló káptalanra és a 16. század elejének váradi humanistáira (Magyi Sebestyén, Hacaki Márton, Henckel János) nagy figyelmet fordított. A kilencedik fejezetben (135–166. p.) a váradi könyvkultúrára, könyvtárakra tért ki. A könyv, mint a kanonoki műveltség manifesztációja jelenik meg. A káptalani könyvtár, *scriptorium* mellett a Váradhoz köthető kanonoki, püspöki könyvgyűjteményeket is bemutatta a szerző, melyek között Zrednai János váradi könyvtára és Leveleskönyve hangsúlyos szerepet kapott. A tizedik fejezet (167–170. p.) az összegzés képezi, melyben többek közt a szerző kimutatta, hogy az egyszerű kanonokok közel fele (44%) Várad környékéről és a környező megyékből, a méltóságviselőknek pedig több mint 50%-a az ország távolabbi pontjairól került Váradra. Az egyszerű kanonokok átlagosan kilenc évig, míg a távolabbról érkező társak hat évig élvezték javadalmukat. A káptalani testület a székesegyházi papság irányába nagyon zártnak mutatkozott. A méltóságviselői stallum a kisebb és közepes karrierrek méltó befejezése volt, a szerző frappáns kifejezésével élve „parkolópályaként” szolgált (a váradi javadalmak meglehetősen nagy jövedelmet is szolgáltatottak). Az oszlopos kanonokok nagy része nem a környékről származott, több esetben egyházi, kancelláriai, diplomáciai szolgálatuk jutalmául kapták ezeket a javadalmakat. A prépostok nagy része az aktuális püspök kíséretében érkezett a káptalan élére, gyakran a püspökök helynö-

küket hozták magukkal, akiknek kanonoki vagy préposti beneficiumot jártak ki. A korszak négy prépostja közül mindössze négy lett később prelátus. Két időszakban volt tapasztalható nagyobb beáramlás a váradi káptalanba az egyházmegye területén kívülről: a Vitéz János fémjelezte 1440-es, 1460-as években, valamint a Szatmári–Thurzó–Perényi püspökök, valamint a Perényi famíliába való tartozáson keresztül a 16. század elején.

A munka harmadik részének (Függelék) jelentős hányadát a vizsgált időszakban adatolt 180 személy (130 székeskáptalan és 50 társaskáptalani kanonok) adattára képezi. (185–265. p.) A prozopográfiai adattár képezte az elemzések alapját. A szerző külön kitért azon személyek életrajzára (265–266. p.), amelyeket a korábbi szerzők állításai ellenére nem tekinthetünk biztosan váradi kanonokoknak (Huendler Vid segédpüspök, Majtényi Tamás adminisztrátor, Szegedi György örkanonok). Kristóf két személyről (Sáncfalvi Antal székeskáptalani kanonok, Orosz Péter kanonok, prépost) kimutatta, hogy nem viselt váradi stallumot. (266–268. p.) Összegyűjtötte a székesegyház oltárait és oltárigazgatóit (269–274., 276. p.), kápolnáit és kápolnaigazgatóit (275. p.), a karpapokat. (277–278. p.) Táblázatok segítségével is (279–299. p.; illetve a szöveg között) számszerűsítette, összegezte a váradi káptalanra vonatkozó eredményeit (a váradi káptalanok létszáma, váradi helynökök, segéd- és címzetes püspökök, esperesek, dékán- és plébánoskanonokok, a váradi káptalan vonzáskörzete, a kanonokok tanulmányai az egyetemek megoszlásában, képzésük időtartama és szerzett fokozataik, javadalomhalmazok, továbblépés a váradi káptalanból, a váradi kanonokok, püspökök könyvei), és többször összehasonlította a Köblös és Fedeles által vizsgált káptalanokra vonatkozó kimutatásokkal. (Például a kanonokok származásáról, egyetemjárásáról.) Térképeket (a szöveg között) készített többek között a székes- és társaskáptalani kanonokok származás-helyeiről, további stallumairól, egyetemi tanulmányairól. A munkához egy személy- (egyházi és világi személyek, történetírók és történészek egyaránt) (300–308. p.) és helynévmutatót (tájegységek, megyék, települések egyaránt) (309–312. p.) is illesztett, és angol nyelvű összefoglalóval (313–318. p.) zárta.

Kristóf Ilona csatlakozott a Köblös József és Fedeles Tamás által szorgalmazott kezdeményezéséhez, miszerint valamennyi magyar káptalanról egy archontológiai és egy prozopográfiai összeállítást kellene készíteni. Munkája alapforrássá válhat a korszak Váradját kutató egyház-, jog-, hely- és művelődéstörténészek számára. Mivel a nagyváradi egyházmegye történeti feldolgozásait is modern alapokra kellene helyezni, ennek megfelelő adatbázist biztosítana a *diocesis* anyagának ilyen irányú rendszerezése.

(ism.: *Bélfenyéri Tamás*)